

ΕΝΔΟΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ Χωρίς όρια και χωρίς ορίζοντα;

Του **Γιάννη Πανούση**
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

Α. ΠΕΡΙ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ

1. Η σχολική βία (school violence) αφορά κατηγορία εγκλημάτων που διαπράττονται στο σχολικό χώρο και δεν πρέπει να συγχέεται με αντικοινωνικές/εγκληματικές ενέργειες των μαθητών που τελούνται εκτός σχολείου¹.

Ατομικά, συλλογικά, σχολικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, οικονομικά χαρακτηριστικά δια-πλέκονται² μέσα στην τάξη με βάση την ψυχολογία του παιχιδιού και της πρόκλησης³. Κοινωνικό οικογενειακό κεφάλαιο, οικολογικοί παράγοντες, εσωτερικές λειτουργίες σχολείου⁴ μπορούν να διαμορφώσουν κλίμα ηρεμίας ή κλίμα ανομίας⁵ (π.χ. συμμορίες δρόμου, bullying στο σχολείο). Η σύνδεση της σχολικής βίας με τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη διάσπαση του κοινωνικού ιστού των περισσότερων δραστών είναι δεδομένη⁶.

Το ίδιο ισχύει και με την κατάσταση σύγκρουσης⁷ λόγω και της γενικευμένης έλλειψης εμπιστοσύνης⁸ σε θεσμούς και αξίες⁹. Αιτία και αποτέλεσμα της σχολικής αποτυχίας¹⁰ ή ενός απονενομημένου διαβήματος¹¹ η σχολική βία διαθέτει δική της γλώσσα και δικούς της συμβολισμούς¹² και καθίσταται σιγά-σιγά παραδοσιακή πρακτική¹³.

Οι παιδικές τραυματικές εμπειρίες¹⁴, η βία ως μάθημα επιβίωσης¹⁵, η σχολική κακομεταχείριση¹⁶, ηθικολογίες και δαιμονοποιήσεις¹⁷, κοινωνικές αιτιολογίες/ δικαιολογίες¹⁸, πολιτικές λαϊκισμού και εκσυγχρονιστικού μηδενισμού¹⁹, η αξία της (σχολικής) δικαιοσύνης και η τήρηση από όλους των κανόνων και των ορίων²⁰ καλούνται να προσεγγίσουν και να διαχειριστούν

το φαινόμενο. Πρέπει όμως προηγουμένως να ξεχωρίσουμε μύθους και πραγματικότητες στο πεδίο της σχολικής βίας²¹, δηλαδή να την ορίσουμε επακριβώς, να προσδιορίσουμε την περιέχουσα κουλτούρα, να την αποδεσμεύσουμε από τις τηλεοπτικές αναπαραστάσεις²².

Οι έρευνες²³ δεν συμφωνούν πάντοτε στους ορισμούς (βία, εκφοβισμός, επιθετικότητα, σχολική κακομεταχείριση), ενώ οι προτεινόμενες πολιτικές κινούνται σε όλα τα επίπεδα πρόληψης²⁴. Όταν όμως οι ίδιοι οι μαθητές θεωρούν αναγκαία την τιμωρία ορισμένων συμπεριφορών²⁵ τούτο σημαίνει ότι οι αναπαραστάσεις βίας όλων των εμπλεκόμενων και ο διαπραγματευτικός χαρακτήρας των παρεμβάσεων²⁶ πρέπει να γίνουν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης (μακριά από αφορισμούς και γενικεύσεις).

2. Δεν είμαι βέβαιος ότι η (εγκληματική) βία στα σχολεία μεγαλώνει²⁷. Στη χώρα μας το πρόβλημα της σχολικής βίας αναζωπυρώθηκε τόσο με την τραγική υπόθεση του Άλεξ²⁸ όσο και με την βιντεοσκόπηση «βιασμού» μαθητριάς στην Αμάρανθο²⁹. Τα ΜΜΕ –παρασυρμένα ίσως από τα αντιφατικά και ελλιπή στοιχεία των ερευνών– επιμένουν ότι η βία ενδημεί στα σχολεία³⁰ (δραματοποιώντας μεμονωμένα γεγονότα και μεγεθύνοντας ποσοτικά δεδομένα).

Για πολλούς ο εκφοβισμός έχει αναχθεί σε φαινόμενο υψηλής επικινδυνότητας με συνέπεια έναν (κατασκευασμένο;) ηθικό πανικό³¹. Για άλλους το πέρασμα από το βανδαλισμό, τη φυγή και τη χρήση αλκοόλ στις κλοπές και τη διακίνηση ναρκωτι-

κών³² είναι θέμα χρόνου. Δεν (θέλουν να) διακρίνουν τις διαφορές ανάμεσα σε ένοπλους μαθητές³³, σε μαθητές-δολοφόνους ως σύμβολα ή και σε ηρωικούς εκδικητές³⁴ και στο έστω και οργανωμένο bullying³⁵, τους παλληκαράδες³⁶ και τους «τραμπούκους»³⁷. Η σχολική βία από άλλους προσεγγίζεται ως νεο-φασιστικό φαινόμενο³⁸, για άλλους ως ξενοφοβική «παράπλευρη απώλεια»³⁹.

Ακόμα όμως κι αν οι οργανωμένες συγκρούσεις μεταξύ ομάδων μαθητών⁴⁰ έχουν χαρακτηριστικά ρατσισμού (κυρίως κατά παιδιών μεταναστών⁴¹) ή εντάσσονται στα στοιχεία της ανδρικής ταυτότητας⁴² στο ελληνικό σχολείο δεν έχουμε ένοπλες επιθέσεις, φόνους, πυροβολισμούς και βιασμούς⁴³. Δεν έχουμε κουλτούρα όπλου ή θανάτου συμμαθητών λόγω εκδίκησης, ματαίωσης, διάψευσης.

Τούτο δεν σημαίνει ότι δεν κυριαρχεί ένα αίσθημα γενικευμένης ανασφάλειας⁴⁴. Γιατί άραγε; Τα παιδιά νοιώθουν ανασφαλή και μη-προστατευόμενα στο σχολείο (52,29%) αλλά δεν ζητούν προστασία από τους καθηγητές ή τον Διευθυντή (73,15%)⁴⁵ και δεν το αναφέρουν στους γονείς τους⁴⁶ (μόνον 17,7% το λένε). Άρα στο σχολείο οι παράλληλες πορείες (δασκάλων, μαθητών, συμμαθητών, γονιών) συγκροτούν τη βάση του προβλήματος. Αν η ανασφάλεια, η αταξία και η ανυπακοή έχουν αποκτήσει μόνιμο χαρακτήρα μέσα στο σχολείο⁴⁷ πρέπει παράλληλα με τις καταγγελίες της εκπαιδευτικής πολιτικής των κυβερνήσεων⁴⁸ να μελετηθούν κι άλλοι παράγοντες. Στο σχολείο συναντιώνται πολλές κρίσεις: εφηβείας, αμφισβήτησης από τους νέους, διάψευσης, κόπωσης από τους δασκάλους, απαξίωσης, υποβάθμισης ρόλου από τους γονείς, αμφίσημης αντιμετώπισης από την Πολιτεία⁴⁹.

Συμβατικά ή εναλλακτικά σχολεία⁵⁰ δεν μπόρεσαν να συμβιβάσουν τις κρίσεις και να τις μετατρέψουν σε νέες ευκαιρίες. Η «μάχη για επιβίωση» προτιμάει βίαια σχολεία σε βίαιο κόσμο⁵¹. Το μοντέλο διαμεσολάβησης και η εκπαίδευση ήπιας επίλυσης συγκρούσεων μέσα κι έξω από το σχολείο ίσως βοηθήσει στην ανάπλαση της παιδαγωγικής κουλτούρας ειρηνικής πρόληψης⁵².

Β. ΠΕΡΙΠΡΟ-ΤΑΣΕΩΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

1. Τη συνολική προβληματική για τη σχολική βία την έχουμε αναλύσει σε προηγούμενες μελέτες μας⁵³. Επανερχόμαστε στο θέμα αφενός για να επικαιροποιήσουμε ορισμένα στοιχεία κι αφετέρου για να προτείνουμε (νέες;) εφικτές (κι αποτελεσματικές;) διαχειρίσεις.

Μολονότι πολλά εξαρτώνται από τη σχολική (και όχι μόνο) κουλτούρα και το εκπαιδευτικό ήθος, τις προσδοκίες των μαθητών και την επένδυση της κοινωνίας⁵⁴, μολονότι τα ΜΜΕ προβάλλουν μόνον αρνητικές εικόνες⁵⁵, το πέρασμα από την πειθαρχία επί των μαθητών στη διαχείριση της τάξης πρέπει να στηρίζεται στην πρόληψη, τη συμβολική διάδραση, στη δυναμική της ομάδας, στην οικολογική προσέγγιση⁵⁶.

Όταν όμως προκύπτει μεταφερόμενη κοινωνική βία ή αντι-σχολική βία τότε είναι χρήσιμο ένα νέο εκπαιδευτικό σύμβολο που θα επαναφέρει την ηρεμία⁵⁷. Σ'

αυτό το κλίμα πρέπει να συμβάλλουν και τα ΜΜΕ τα οποία «σηκνοθετούν» καταστάσεις πολύ χειρότερες από τις πραγματικές⁵⁸. Ο σχολικός αστυνόμος, ο εισαγγελέας, το σχολείο-φρούριο, η ποινικοποίηση

της σχολικής συμπεριφοράς των μαθητών, ο δάσκαλος-φύλακας⁵⁹, το υποβαθμισμένο σχολείο ως παράγοντας βίας⁶⁰, το «φακέλωμα» των μαθητών⁶¹ σίγουρα δεν αποτελούν λύσεις.

Η σχέση βίας - παιδαγωγικής διαχείρισης είναι κρίσιμη⁶². Όσο όμως κι αν χρεώνουμε τον δάσκαλο με ρόλο και δράση Ηθοποιού⁶³, όσο κι αν ζητούμε την ενεργό παρουσία της κοινότητας⁶⁴, όσο κι αν ξορκίζουμε την επαναφορά τιμωρητικών μεθόδων⁶⁵ το γεγονός ότι ένας στους τέσσερις αποβληθέντες μαθητές είχαν επιτεθεί στους δασκάλους ή στους συμμαθητές τους⁶⁶, καθιστά δύσκολη τη διάκριση ανάμεσα στο χαβαλέ, στην πλάκα, στην καταστροφή και στη γενικευμένη ταραχή⁶⁷. Ούτε όλα είναι εγκληματικά ούτε όμως όλα είναι αθώα. Ούτε δαιμονοποιούμε τα νιάτα, ούτε όμως εξαλείφουμε -μέσω γενικότητων και ιδεολογημάτων- την ατομική ευθύνη.

Ο διάλογος είναι ασφαλώς αναγκαίος όρος για ενδοσχολική και εξωσχολική επικοινωνία και συνεννόηση⁶⁸ αρκεί να ορίσουμε επακριβώς το πλαίσιο του διαλόγου. Δεν νοείται διάλογος όταν το ένα μέρος θεωρεί ότι έχει σε όλα δίκιο και θέλει να επιβάλλει τη δική του μόνον άποψη/ εκδοχή.

Ούτε με «μαθήματα ευτυχίας», ούτε με γενικευμένη αταξία και ανομία, ούτε με άνωθεν κανονισμούς θα συζητηθούν οι κρίσεις στο σχολείο⁶⁹. Οι συμπεφωνημένοι κανόνες είναι απαραίτητοι. Χωρίς αυτούς δεν υπάρχει δημοκρατική λειτουργία και ανάληψη/ καταλογισμός ευθυνών. Βρίσκω τελείως αντιπαιδαγωγική και παραπλανητική την τοποθέτηση ότι «για όλα φταίει το σύστημα». Όχι μόνον απαλλάσσει όλους από τις προσωπικές τους ευθύνες αλλά παραπέμπει στο άγνωστο μέλλον την επίλυση των σημερινών προβλημάτων.

Οι θεωρητικές ακρότητες (ν' αυτοδιδάσκονται οι μαθητές ή να αναλάβουν αυτοί το ρόλο του δασκάλου) διότι οι προβαλλόμενες αξίες εντάσσονται στο ιδεολογικό οπλοστάσιο του Κράτους⁷⁰ δεν με βρίσκουν σύμφωνο.

Ουδείς αρνείται τον ιδεολογικό ρόλο του σχολείου⁷¹. Από πού όμως προκύπτει ότι η βία των μαθητών έχει χαρακτηριστικά προ-επαναστατικής μορφής; Αυτοί οι ίδιοι οι μαθητές ή έστω η πλειονότητά τους δεν γίνονται αργότερα οι συνεχιστές και υποστηρικτές του «συστήματος»; Αρνούμενοι τις αλληλεπιδράσεις μέσα στο σχολείο και επιχειρώντας να τα φορτώσουμε όλα στο Κράτος στην ουσία ακυρώνουμε το ρόλο του δασκάλου και μειώνουμε τη δυναμική των σχέσεων⁷².

Τα περί δομών, υπερδομών και αναπαραγωγής έχουν τεράστιο θεωρητικό ενδιαφέρον⁷³ από άποψη πολιτικής επιστήμης και κοινωνιολογίας αλλά εάν υιοθετηθούν κατά γράμμα από το σχολείο απλώς το αδρανοποιούν «μέχρι νεωτέρας» κι έτσι επιτρέπουν την ευκολότερη ροή των ισχυουσών ανισοτήτων.

Στους θεσμούς το μεσοδιάστημα καθίσταται πιο κρίσιμο από το επαγγελλόμενο μέλλον.

Αν η παιδαγωγική πράξη εκλαμβάνεται ως συμβολική βία⁷⁴ (στο πλαίσιο των ιδεολογικών μηχανισμών του Κράτους⁷⁵) κι αν το σχολείο προσεγγίζεται «ως χώρος ταξι-

κής πάλης⁷⁶ τότε «νομιμοποιείται» κάθε μορφή (αντι)βίας και μετατρέπονται οι σχολικές αίθουσες σε πεδία ταξικών συγκρούσεων (μεταξύ Καθηγητών-Καθηγητών, μαθητών-μαθητών, Καθηγητών-μαθητών). Αν αντίθετα το σχολείο συνιστά χώρο δημοκρατικού διαλόγου⁷⁷ όπου οι Καθηγητές δεν θ' αντιμετωπίσουν τους κώδικες των μαθητών «ως ταραχοποιά στοιχεία⁷⁸», αλλά και οι μαθητές δεν θα (συμ)περιφέρονται προς τους Καθηγητές «υποτιμητικά⁷⁹» τότε ίσως υπάρχει ελπίδα.

2. Πρέπει να «επανεφεύρουμε» το σχολείο⁸⁰, που σημαίνει νέα δομή, νέα μορφή, νέες σχέσεις, νέα αισθητική, νέα λειτουργία, νέο ρόλο, πρέπει να αυτονομήσουμε (έστω σχετικά) το σχολείο από τη διαδικασία νομιμοποίησης της κρατούσας κοινωνικής τάξης για να μην είναι καταδικασμένο (κι αυτό κι εμείς) ν' αναπαράγουμε ή και να διευρύνουμε τις προϋπάρχουσες ανισότητες⁸¹. Η κοινωνική ανέλιξη και κινητικότητα –μέσω των σχολικών τίτλων– να μη γίνει φενάκη και μια μορφή «σχολικής παγίδας⁸²», επειδή όλοι είτε αρνούμαστε τους ρόλους μας και τις ευθύνες μας. Τι «δάσκαλοι» είμαστε εάν διδάσκουμε μόνο «ταξική έχθρα» στην τάξη (και δια της τάξης); Το child rearing model (μοντέλο ανατροφής) προϋποθέτει πραγματικό θετικό ενδιαφέρον, ζεστασιά, συναισθηματική εμπλοκή των ενηλίκων αλλά και καθαρούς κανόνες για τις απαράδεκτες συμπεριφορές⁸³.

Το σχολείο κατανόησης (responsive⁸⁴) αρνείται την ενθάρρυνση της σχολικής απόρριψης και την πολιτική της διαχωριστικής διαφοροποίησης («τάξεις αποτυχημένων») διότι δημιουργούν «εστίες παρέκκλισης και προ-εγκληματικής κουλτούρας⁸⁵». Αρνείται όμως και το συνεχές «απέξω καπέλωμα». Αν παίζουμε ο καθένας σωστά και με συνέπεια τον εκπαιδευτικό/ παιδαγωγικό μας ρόλο να είμαστε βέβαιοι ότι η κοινωνική αλλαγή θα βρει στερεότερα στηρίγματα στους μορφωμένους (κι όχι απλώς διαψευσμένους) νέους. Πρώτος κοινωνικός διαμεσολαβητής είναι ο δάσκαλος⁸⁶ ο οποίος ερμηνεύει σωστά τους πολιτιστικούς κώδικες των μαθητών του και διαμορφώνει ανθρώπινο περιβάλλον τάξης⁸⁷.

Η διαπραγμάτευση όμως των σχέσεων Καθηγητών - μαθητών και η διαχείριση κρίσεων πρέπει να ενθαρρύνουν και την πρόσθετη λειτουργία του μαθητή-διαμεσολαβητή⁸⁸. Έτσι επιτυγχάνεται και η διαδραστική προσέγγιση που ευνοεί την αποκλιμάκωση και την αποδραματοποίηση⁸⁹.

Ανοικτό σχολείο (ως σύστημα και ως λειτουργία), συμμετοχική, ομαδική επικοινωνία όλων των μερών⁹⁰, οικολογικό μοντέλο σχέσεων με οικογενειακό και κοινοτικό περιβάλλον⁹¹, συνεργατική μάθηση (με θετικές αλληλεξαρτήσεις και αισθήματος ατομικής ευθύνης⁹²) ως είναι το προτεινόμενο μοντέλο εκπαιδευτικής συναίνεσης (και όχι ενδο-ταξικής σύγκρουσης). Τούτο σημαίνει ότι οι προτάσεις μας πρέπει να κινηθούν σε όλα τα επίπεδα.

α. Θεσμικά μέτρα

1) Στο υπό ίδρυση Ινστιτούτο Αντεγκληματικής πολιτικής να προβλεφθεί τμήμα μελέτης ενδοσχολικής βίας.

2) Σε κάθε Δήμο να οριστεί Κοινοτικός Διαμεσολαβητής ο οποίος θα συνδέει το σχολείο με την κοινότητα⁹³.

3) Σε κάθε σχολείο να δημιουργηθεί Επιτροπή Αούλου (η οποία θα διαχειρίζεται τις κρίσεις⁹⁴).

4) Να λειτουργήσει το Ελληνικό Παρατηρητήριο για τη σχολική βία⁹⁵ (ίσως ως δράση του Παρατηρητηρίου για τα δικαιώματα του παιδιού).

β. Βραχυπρόθεσμα μέτρα (Το εφικτό)

α) Από το Υπουργείο Παιδείας:

1) Χωροθέτηση σχολείων και αρχιτεκτονική, ενταγμένες στον κοινωνικό ιστό της περιοχής.

2) Προγράμματα εκπαίδευσης με ανοικτό ορίζοντα, σύγχρονα κι ελκυστικά.

3) Φιλελευθεροποίηση της σχολικής ζωής.

β) Από τη Διεύθυνση του Σχολείου:

1) Αποφυγή στιγματισμού/ περιθωριοποίησης, απομόνωσης μαθητών.

2) Ώρες ψυχαγωγίας, εκδηλώσεις δημιουργίας, ενθάρρυνσης πρωτοβουλιών.

3) Όχι στη γραφειοκρατία, όχι στη λογική των «εγκυκλίων».

γ) Από τους Καθηγητές:

1) Όχι βαθμολογικό άγχος, όχι σχέση εξουσίας/ εξουσίασης (διακρίσεις, ταπείνωση).

2) Όχι τυπική διδασκαλία, αλλά μόρφωση, ζεστασιά, επικοινωνία.

Παραπομπές:

- Βλ. Γ. Πανούση, «Ταξικοί» αγώνες με ή χωρίς διαιτητή: -Βία στα σχολεία, ΠονΔικ 1/2006, σ. 75-85 (και την εκεί βιβλιογραφία) –Πρβλ. Δ. Τζιαντζή, Έγκλημα στον παιδικό σταθμό, Ελευθεροτυπία 14/1/2000.
2 Βλ. Peter Lindström, School and delinquency in a contextual perspective, Stockholm project, National Council for crime prevention Sweden, BRA-report 1993:2, p. 7 s, 34.
3 Βλ. Γ. Πανούση, Το παιχνίδι και η πρόκληση, σε «Ελληνογαλλικό συμπόσιο: Πρόληψη και αντιμετώπιση εγκληματικότητας ανηλίκων», Αθήνα 1990, σ. 61 επ., 4 Βλ. P. Lindström, οπ. π., σ. 15, 26, 37 επ., 43, 116.,
5 οπ. π., σ. 121-122., 6 Βλ. M. Floro, Questions de violence ü l' école, irths, Ramonville, 1996, p. 22 s, 36., 7 οπ. π., σ. 55 επ., 69 επ., 8 οπ. π., σ. 82., 9 οπ. π., σ. 116, 137., 10 οπ. π., σ. 156., 11 οπ. π., σ. 179., 12 οπ.

π., σ. 44 επ., 162., 13 οπ. π., σ. 153-154.

14 Βλ. «Τί γεννά το φαινόμενο της σχολικής βίας», Εισήγηση φοιτητών του Παντείου, Ελευθεροτυπία 8/6/06.

15 Βλ. Τασ. Ξαραϊοκάκη, Μικρά «εγώ» αντικοινωνικά ατίθασα, Καθημερινή Κυριακής 14/10/07.

16 Βλ. Γ. Κοριανού-Μπιτσάκου, Η βία που ασκεί ο σχολικός θεσμός, Κορινθιακοί ορίζοντες 56/2006, σ. 18.

17 Βλ. Ιός, Η ανύπαρκτη αθωότητα, Ελευθεροτυπία 25/11/06.

18 Βλ. «Στο σχολείο, χωρίς αγάπη», συνέντευξη Εντγκάρ Μορέν, Η Εποχή 22/4/07.

19 Βλ. Χρ. Γιανναρά, Πρόβλημα πολιτικό η βία στα σχολεία, Καθημερινή Κυριακής 18/6/06.

20 Βλ. Γ. Κοριανού-Μπιτσάκου, Το σχολείο «συναισθηματικό φροντιστήριο» -Μια απάντηση στη σχολική βία, Κορινθιακοί ορίζοντες 57/2006, σ. 14-15.

3) Όχι ηθικολογία, αλλά στάση ζωής.

δ) Από τους Γονείς:

- 1) Αποφυγή της ενδοοικογενειακής βίας (βία στο σπίτι).
- 2) Το δωμάτιο του μαθητή ως χώρος ελευθερίας και χαλάρωσης.
- 3) Η μελέτη στο σπίτι όχι ως καταναγκασμός, αλλά ως αυτοπειθαρχία.

δ) Ο δάσκαλος και ο γονιός – φίλος και συμπαραστάτης στις δυσκολίες.

ε) Η κοινωνία – εμπνευστής της ειλικρίνειας, της κουλτούρας, της αλληλεγγύης.

στ) Η Πολιτεία – ενσάρκωτης και όχι τροχοπέδη στα οράματα της νέας γενιάς.

δ. Ειδικά προγράμματα αντι-βίας:

Η προετοιμασία για την ενδεχόμενη κρίση, ο σχεδιασμός της πρόληψης, η διαχείριση της μικρής καθημερινότητας, η σχολική ατμόσφαιρα, η επικοινωνιακή πολιτική, τα επιμορφωτικά προγράμματα, ο επανέλεγχος της, μετά την κρίση, κατάσταση (the post-crisis crisis), τα συνεργαζόμενα σχολεία σε προγράμματα κατά της βίας επιτρέπουν σε όλους να μάθουν, να εκπαιδευθούν και να εκπαιδεύσουν στους τρόπους που αντιδρά ένα σχολείο ψυχών και όχι ένα ένοπλο τμήμα της κοινωνίας των κινδύνων και των αποκλεισμών.

Αν ο εκπαιδευτικός παροξυσμός οδηγεί (ακόμα και) στο έγκλημα κι αν τα εναλλακτικά σχολεία «απελευθερώνουν», αν οι μορφές πρόληψης (πρωτογενούς – δευτερογενούς – τριτογενούς) και η ενίσχυση του αυτοσεβασμού/ αυτοεκτίμησης αποδίδουν ενώ η πειθαρχία/ η καταστολή/ ο στιγματισμός ανακυκλώνουν τη βία, τότε δεν μένει παρά να σταθούμε όλοι πλάι (και όχι απέναντι) στα παιδιά μας στην κρίσιμη φάση της ενηλικίωσής τους. Δεν είναι μέσω της «σχολικής εγκληματολογίας» (school criminology) που θα λύσουμε το πρόβλημα αλλά μέσω μιας κατανούσας προσέγγισης. Η αιτιολογία δεν αρκεί και οδηγεί σε μεθοδολογικά λάθη λόγω ιδεολογικής φόρτισης.

Επιθετική, μη-προσαρμοσμένη, παρεκκλίνουσα, παραβατική, αντικοινωνική και αντισυμβατική η συμπεριφορά των μαθητών πηγάζει από την «ειδική κοινωνική τους κατάσταση» κι εκφράζει ένα έντονο αίσθημα αποστερήσης, ματαιώσης, διάψευσης, στρεφόμενο erga omnes.

Υποβαθμισμένη ζωή, υποβαθμισμένο σχολείο, υποβαθμισμένα όνειρα, κοινωνικός αποκλεισμός, ανασφαλής ζωτικός χώρος επιβίωσης, πανοπτική κοινωνία γενικής και ειδικής παρακολούθησης όλα αυτά και όλοι αυτοί τους κρύβουν τον ήλιο του μέλλοντός τους.

Και –ως γνωστόν– χωρίς φως (ή προσδοκία φωτός) χάνει την αξία του οποιοσδήποτε αγώνας (στην τάξη ή και στη ζωή).]

ε) Από τους φορείς (επιστημονικούς, κοινωνικούς, ΟΤΑ κ.λπ.):

- 1) Ουσιαστική σχέση/ παρέμβαση στη σχολική ζωή (διαλέξεις, συζητήσεις).
- 2) Πρόκληση των μαθητών στους χώρους επιστήμης, διοίκησης, έρευνας κ.λπ.
- 3) Συμβολή στην «εκκαθάριση» των χώρων γύρω από τα σχολεία από οποιαδήποτε «στέκια» που θα δημιουργούσαν προβλήματα.

στ) Από τα ΜΜΕ:

- 1) Προσαρμογή των προγραμμάτων τηλεόρασης στα ωράρια και τη ζωή των μαθητών.
- 2) Εκπαιδευτικά/ μορφωτικά/ ψυχαγωγικά προγράμματα.
- 3) Περιορισμός των έργων και σκηνών βίας.
- 4) Sports και σλόγκαν κατά της σχολικής βίας (μασκότ με σχολικό στυλ).

ζ) Από τους πολιτιστικούς, πνευματικούς συλλόγους κ.λπ.:

- 1) Έκδοση ενημερωτικών (για τη βία στην Ιστορία, στον Κόσμο, στην Τέχνη) βιβλίων.
- 2) Επαφές με ομάδες μαθητών και οργάνωση καλλιτεχνικών/ ποιητικών βραδιών.
- 3) Στέκια νεολαίας, Ράδιο Teenagers, Cini Gym.

γ. Μακροπρόθεσμα μέτρα (Ή ουτοπία):

- α) Το σχολείο –ουσιαστικός κρίκος ανάμεσα στην κοινωνικοποίηση και στην επαγγελματική ζωή.
- β) Το σχολείο –χώρος ανάσας μέσα στην ανθρωπινή πόλη.
- γ) Ο μαθητής –ενεργός παράγοντας στη διαδικασία μάθησης.

21 Βλ. Michel Floro, *Questions de violence à l'école*, irhs, Ramonville 1996, p. 7, 13s, 18., 22 σπ. π., σ. 8 επ., 16, 33.

23 Βλ. Γ. Πανούση, «Ταξικοί αγώνες» με ή χωρίς διαιτητή; *ΠοινΔικ* 1/2006, σ. 76-77.

24 Βλ. ιδίως Β. Αρτινοπούλου, *Η σχολική βία στην Ελλάδα: ανασκόπηση ερευνών και στρατηγικές αντιμετώπισης*, *ΠοινΔικ* 10/2000, σ. 1035 επ –Α. Παπαστυλιανού, *Επιθετικότητα και βία στο σχολικό χώρο. Παράγοντες πρόκλησης και προτάσεις πρόληψης/ παρέμβασης*, *Ποινικός Λόγος* 2/2002, σ. 865 επ., 877 επ., Γ. Μαρνέλλου, *Σχολεία με κοινωνική θωράκιση*, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 28/12/03 –Χρ. Σαμαράκη, *Πρόληψη και αντιμετώπιση*, *Ελευθερος Τύπος Κυριακής* 14/10/07.

25 Βλ. Καλλιρρόης-Ηρώς Δασκαλάκη, *Η βία στο σχολικό χώρο και το ισχύον σύστημα τιμωρίας των μαθητών*, σε «Κοινωνικές εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα», Α. Σάκκουλας, 2006, σ. 590., 26 σπ. π., σ. 584.

27 Πρβλ. Κ. Γαρνέλη, Μ. Παπαδημητρίου, Αρ. Νταραδήμου, *Η βία στα σχολεία μεγαλώνει*, *Ελευθερος Τύπος Κυριακής* 14/10/07, Αγγ. Αγγελίδη, *Όταν το σχολείο γίνεται εφιάλτης*, *Ελευθερος Τύπος* 7/6/06, Γαλ. Φούρα, *Η βία εισβάλλει στα λύκεια της Αθήνας*, *Καθημερινή Κυριακής* 24/4/05 (έρευνα Ν. Κουράκη κ.ά.: το 41% των μαθητών με παραβατική συμπεριφορά προέρχεται από καλές οικογένειες), Μ. Δελθηνανίση, *Παιδιά-θηρία έγκλειστα στα σχολεία*, *Καθημερινή Κυριακής* 15/12/02 (έρευνα Α. Πατεράκη, Α. Χουντουμάδη: το 82% των μαθητών υπήρξαν μάρτυρες επεισοδίων βίας), Κ. Ρούτση (ρεπορτάζ), *Η βία πηγαίνει... σχολείο*, *Νέα* 28/1/02 (στο 20% των περιστατικών χρησιμοποιήθηκαν όπλα), Ν. Τρίγκα, «Ωρολογιακή βόμβα» στις τάξεις, *Έθνος* 17/1/02 (49% των μαθητών έχουν εμπλακεί σε βιαιότητες), Δ. Χρυσικόπουλου, *Η ζούγκλα της σχολικής αίθουσας*, *Εξουσία* 13/2/01 (το 38% των θυμάτων επισκέπτονται τον γιατρό).

28 Βλ. Χρ. Αντωνοπούλου, *Αλεξ –Η ιστορία μιας εξαφάνισης*, Παπαζή-

-βλ. Ελ. Βαρίνου, Έξι στους 10 μαθητές μάρτυρες βίας, *Ελευθεροτυπία* 16/3/2000 (έρευνα Γ.Γ. Νέας Γενιάς: 23,2% συμμετείχαν σε γεγονότα βίας, 11,6% έπαισαν θύματα βίας, 60,1% λένε ότι υπάρχουν φαινόμενα βίας στο σχολείο τους), Ν. Μάστορα (ρεπορτάζ), «Συμμαθητές» με τη βία 6 στους 10 νέους, *Νέα* 16/3/2000 (Έρευνα Γ.Γ.Ν.Γ.: Η Κρήτη και η Θεσ/κη έχουν περισσότερα περιστατικά βίας στα σχολεία), Γ. Μολώση, Τ. Γκόρνυ, Βιάζονται να μεγαλώσουν, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 11/11/01 (έρευνα Ν. Πετρόπουλου, Α. Παπαστυλιανού: συσχετισμός βανδαλισμών με χρήση ουσιών), Στ. Βραδέλη (ρεπορτάζ), «Σοκ και δέος» στα σχολεία, *Νέα* 9/11/04:

ΘΕΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ		ΜΑΘΗΤΕΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	ΜΑΘΗΤΕΣ ΓΥΜΝ/ΛΥΚ.
ΘΥΜΑΤΑ	Σας έχουν καταστρέψει προσωπικά αντικείμενα;	18,00%	10,00%
	Σας έχουν κοροϊδέψει-βρίσει;	55,00%	36,00%
	Σας έχουν χτυπήσει;	37,00%	11,00%
	Σας έχουν απειλήσει;	18,00%	9,00%
	Σας έχουν κλέψει προσωπικά αντικείμενα;	31,00%	17,00%
ΘΥΤΕΣ	Έχετε καταστρέψει αντικείμενα άλλων;	3,00%	3,00%
	Έχετε κοροϊδέψει-βρίσει;	20,00%	24,00%
	Έχετε χτυπήσει άλλο παιδιά;	13,00%	11,00%
	Έχετε απειλήσει άλλο παιδιά;	5,00%	5,00%
ΘΕΑΤΕΣ	Έχετε δει να απειλούν άλλο παιδιά;	41,00%	43,00%
	Έχετε δει να χτυπούν άλλο παιδιά;	77,00%	68,00%
	Έχετε δει καταστροφές περιουσιακών στοιχείων στο σχολείο;	64,00%	80,00%
ΣΕΞΟΥΑΛ. ΕΝΟΧΛΗΣΗ	Γνωρίζεις παιδί που να ενοχλήθηκε σεξουαλικά;	20,00%	16,00%
	Αντιλήφθηκες κάποιον με πρόθεση να σε ενοχλήσει σεξουαλικά;	19,00%	21,00%
	Σε ενόχλησαν σεξουαλικά στο σχολείο;	5,00%	3,00%
	Έχετε φίλους άλλης εθνικότητας;	84,00%	76,00%

Τα κριτήρια του σχολικού εκφοβισμού	
α.	Σωματική, λεκτική και ψυχολογική επίθεση
β.	Επανάλαβανόμενη συμπεριφορά
γ.	Ανισορροπία δύναμης μεταξύ θύματος και δράστη
δ.	Σκόπιμη συμπεριφορά

«Ένα στα δέκα παιδιά έχει χτυπήσει συμμαθητές του!», *Αυγή* 16/6/06 (προτάσεις «Ανοιχτής Πόλης» για απενεργοποίηση των εστιών βίας), Δ. Κουκλάκη κ.ά. (ρεπορτάζ), *Κυβέλες βίας στα σχολεία*, *Νέα* 5/6/06 («παιδιά που λάνε προστασία»), Στεφ. Κρήκη (ρεπορτάζ), *Η βία πάει... σχολείο*, *Νέα* 16/6/06 (έρευνα ΕΚΚΕ: θύματα και οι δάσκαλοι), -πρβλ. Χριστ. Χατζηορδάνου, *Σχολεία χωρίς βία για τα κορίτσια*, *Κόσμος του Επενδυτή* 1-2/12/07.

31 Βλ. St. Cohen, *Moral panics as cultural politics*, in "Criminology", Sage 2006, p. 244, Μαρ. Σαράφογλου, «Δώσ' μου το χαρτζιλίκι σου ή σε σκοτώνω» -Bullies: ο τρόμος των αγγλικών σχολείων, *Καθημερινή Κυριακή* 18/12/05, «Το νταηλίκι δεν κάνει διακρίσεις» -Φάκελος bullying, *Ελεύθερος Τύπος Κυριακή* 14/10/07 -Μαίρη Κατοανοπούλου, *Η βία στα σχολεία*, *Τα Νέα* 15/6/06, Γ. Αδάμ, *Το κουνούνι (κινδύνου) χτυπά στα σχολεία*, *Τύπος της Κυριακής* 19/11/06, Αγγ. Αγγελίδη, *Όταν το σχολείο γίνεται επιχείρηση*, *Ελεύθερος Τύπος* 7/6/06 (έρευνα Καθηγήτριας Β. Δεληγιάννη - Κουϊμπζή:

ΜΑΣΤΙΓΑ ΤΟ BULLYING

32 Βλ. P. Lindstrom, *οπ. π.*, σ. 129 -βλ. για βία, ναρκωτικά, όπλα στα σχολεία Κ. Trump, *Classroom killers? Hallway hostages?*, California 2000, p. 35.

33 Βλ. «Τα όπλα μπαίνουν στα σχολεία και η Γερμανία γίνεται... Φάρ Ουέστ», *Νέα* 3/7/03, «Η σχολική βία... οπλοφορεί», *Ελευθεροτυπία* 17/1/02.

34 Βλ. Johann Hari *ΕΟΙ* φονιάδες έγιναν ήρωες, *Τα Νέα/The Independent* 16/1/04.

35 Βλ. Γ. Κούρου, *Ανιχνεύστε τα σημάδια του bullying*, *Ελεύθερος Τύπος*

Κυριακής 14/10/03.

36 Βλ. Μαρ.-Αδαμ. Μαλλιάρου, *Οι παλικαράδες των σχολείων*, *Ελευθεροτυπία* 30/1/01 -Για το παιδί-θύμα «νταηδών» βλ. Χ. Καραμήτσου, *Η τραγωδία στη Βέροια*, *Πρώτο Θέμα* 11/6/06.

37 Πρβλ. *Ψηφιακός τραμπουκισμός* (digital bullying), *Ελεύθερος Τύπος Κυριακής* 14/10/03.

38 Βλ. Τάνια Κατσάνη, *Προσοχή δέρνουν!*, *Η Εποχή* 19/3/06.

39 Βλ. Έρευνα ΕΚΚΕ -Λιγότερο ξενοφοβικοί οι μαθητές από τους ενήλικες, *Η Εποχή* 18/6/06, Ν. Κοτζιά, *Παραβατικότητα σε γήπεδα και σχολεία*, *Ημερησία* 4-5/11/06, Ελ. Καρανάση, *Περίοσενμα βίας κατά αλλοδαπών μαθητών*, *Καθημερινή Κυριακή* 24/12/06.

40 Βλ. «Σχολικός εκφοβισμός», *Ε-Ιατρική*, τ. 57, *Ελευθεροτυπία* 31/10/06.

41 Βλ. Χρ. Γεωργίου, *Ανακυκλούμενος ρατσισμός*, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 12/11/06.

42 Βλ. Β. Δεληγιάννη-Κουϊμπζή, *Ο σχολικός εκφοβισμός*, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 25/6/06.

43 Βλ. «Τό έγκλημα μπήκε στα σχολεία», *Ελευθεροτυπία* 26/3/98, Andrew Gumbel, *Φόβος και παράνοια στα σχολεία των ΗΠΑ*, *Το Βήμα/The Independent* 9/5/99, Μιχ. Ιγνατίου, *ΗΠΑ: Μακελειό εν ονόματι του Αδόλφου Χίτλερ*, *Έθνος* 22/4/99, «Τρόμος στα θρανία» (Γερμανία), *Ελευθεροτυπία* 21/11/06, Ρένα Δημητρίου (επιμ.), *Επιδημία φόβων στα σχολεία (ΗΠΑ)*, *Τα Νέα* 4/10/06, Δ. Ράγια, *Η σχολική βία παίρνει διαστάσεις... επιδημίας (Ευρώπη)*, *Έθνος Κυριακής* 22/11/06 (85% των επιθέσεων πραγματοποιείται από αγόρια, 80% όσων βιαιοπραγούν είναι 12-16 ετών), «Νέο μακελειό σε σχολείο» (Κίνα) *Κόσμος του Επενδυτή* 15-16/10/05, Ρ. Βρανά (επιμ.), *Φοβά και βία στα σχολεία (Γαλλία)*, *Τα Νέα* 17/3/06 -St. Cohen, *οπ. π.*, σ. 244 (shootouts).

44 Βλ. Γ. Κομινανού-Μπιτοάκου, Το σχολείο «συναισθηματικό φροντιστήριο»..., οπ. π., σ. 14.
 45 Βλ. Ελ. Ντίνου, Η βία στα ελληνικά σχολεία, *Nemesis*, Απριλ. 2006, σ. 97 –βλ. και Τετρακτύς, *Εφημερίδα των μαθητών του 2ου Γυμνασίου Κερατινίου*, τ. 5, Ιανουαρ. 2006, σ. 18.
 46 Βλ. *αδημοσίευτη έρευνα Μ. Μπελογιάννη, Βαρβάκειο 2006, -Για μέτρα που πρέπει να λάβουν οι γονείς βλ. Μ. Floro, οπ. π., σ. 168 επ.*

47 Βλ. Αήδας Παπαδοπούλου (επιμ.), *Αναρχία στα σχολεία: το πρόβλημα στοιχίζει...*, *Ελευθεροτυπία* 12/2/05.

48 Βλ. ΔΟΕ, ΟΛΑΜΕ «Το σχολείο πρέπει να γίνει ανάχωμα στην αλογο βία», *Αυγή* 6/6/06.

49 Πρβλ. Μιχ. Μητσού, Το σχολείο είναι καθρέφτης, *Νέα* 31/1/2000.

50 Πρβλ. Γ. Ζαβιτσάνου, *Συμβατικά σχολεία; όχι, ευχαριστώ...*, *Ελευθεροτυπία* 29/3/2000 –Πρβλ. και Γ. Μεταξά, Το έλλειμμα είναι βαθύ, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 12/11/06.

51 Βλ. Τ. Καραϊσκάκη, *Μικρά «εγώ»...*, οπ. π.

52 Βλ. Λίζας Βάρβογλη, Ο πόλεμος αρχίζει από τα θρανία, *Βήμα-Science* 25/5/03 –βλ. και Γ. Πανούση, οπ. π., σ. 82 –Για συμμόρφωση με βάση κανόνες βλ. Κ. Η. Δασκαλάκη, οπ. π., σ. 589 –Για «τη διαμεσολάβηση μαθητών» βλ. J. P. Bonafé-Schmitt, *La médiation: un processus éducatif*, in "La violence ü l' école, toute reflexion faite", *Panorama* 2000, p. 181-183.

53 Βλ. Γ. Πανούση, «Ταξικοί» αγώνες με ή χωρίς διαιτητή; Βία στα σχολεία, *ΠοινΔικ* 1/2006, σ. 75, 84.

54 Πρβλ. Marten Shipman, *The limitations of social research*, 3rd ed., Longman, London-NY 1988, p. 16 –Για το ρόλο της ένταξης στην κοινότητα βλ. Denise Gottfredson, *Schools and delinquency*, Cambridge 2001, p. 63 s.

55 Βλ. Lorenzo Fischer, *Κοινωνιολογία του σχολείου*, μτφ. Μ. Σπυριδοπούλου, Μ. Οικονομίδου, *Μεταίχμιο* 2003, σ. 92-93., 56 οπ. π., σ. 300 επ., 57 οπ. π., σ. 304, 305., 58 οπ. π., σ. 304 –βλ. και Τ. Καφετζή, *Βιασμός στο σχολείο: αθωότητα και αμαρτία*, *Ελευθεροτυπία* 8/11/06.

59 Βλ. Μ. Ηρειώτου, Μ. Νταλιάνη, *Εισαγγελέας στα σχολεία! Νέα* 13/12/94, Μαν. Σταυρακάκη, *Σχολική ασφάλεια με άρωμα... καφέ*, *Κόσμος του Επενδυτή* 31/1-1/2/04, Δημ. Τζιαντζή, *Σχολικά περιπολικά εν δράσει*, *Ελευθεροτυπία* 11/2/04, Αφρ. Πολίτη, *Το κλομπ και ο μαυροπίνακας*, *Ελευθεροτυπία* 16/9/03.

60 Βλ. Ιωάννας Τσίγκανου, *Είκοσι ερωτήσεις*, *Νέα* 6/4/05.

61 Βλ. Αχ. Φακατσέλη, *Φακέλωμα στα θρανία*, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 25/2/07 (λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων μαθητών).

62 Βλ. Β. Χριστοπούλου-Καποδίκη, «Μαθητική» εγκληματικότητα, *μεγάλη ιστορία!*, *Ελευθεροτυπία* 15/7/06, Απ. Λακασά, *Χρειαζόμαστε σχολείο με πιο ανθρώπινο πρόσωπο*, *Καθημερινή Κυριακής* 2/12/07, Στ. Ζούλα, *Πριν από πενήντα τρία χρόνια στο 7ο Γυμνάσιο Παγκρατίου...*, *Καθημερινή Κυριακής* 2/12/07.

63 Βλ. Θ. Π. Τάσου, *Πρακτικές μέθοδοι Ηθοπαιδείας*, *Βήμα Κυριακής* 2/12/07 –βλ. και Μ. Floro, οπ. π., σ. 87 επ.

64 Βλ. Τασούλας Καραϊσκάκη, *Ανοιχτό σχολείο κατά της βίας*, *Καθημερινή Κυριακής* 2/12/07.

65 Βλ. Μιχ. Μητσού, *Φέρτε πίσω τη βέργα στα σχολεία!*, *Νέα* 17/9/04 –βλ. και Κ. Η. Δασκαλάκη, οπ. π., σ. 593 επ.

66 Βλ. *στοιχεία για Αγγλία*, σε Μ. Μητσού, οπ. π.

67 Βλ. Μιχ. Μητσού (επιμ.) *Τα σπάνια για πλάκα*, *Νέα* 28-29/2/04.

68 Βλ. Ευαγ. Σουμάκη, *Η βία στο χώρο του σχολείου*, σε «*Παιδεία και κοινωνία*», *Αυγή Κυριακής*, τ. 18, Νοε 2006, σ. 20-21 –βλ. και Μ. Floro, οπ. π., σ. 138.

69 Βλ. Α. Κ. Μαυρογιώργου, *Σχολική πειθαρχία και σχολικοί κανόνες: θεωρητικές συζητήσεις*, *Σύγχρονη εκπαίδευση* 148/2007, σ. 153, 154.

70 Πρβλ. Ελ. Τσερεζόλε, *Βία στα σχολεία: η περίπτωση της Γαλλίας*, σε «*Παιδεία και Κοινωνία*», *Αυγή Κυριακής*, τ. 9/2006, σ. 27.

71 Βλ. Άννας-Καλλιόπης Μαυρογιώργου, *Σχολική πειθαρχία και*

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΠΟΙΟΥΣ ΜΑΛΩΝΟΥΝ ΣΥΝΗΘΩΣ ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ			
Στο Γυμνάσιο		Στο Λύκειο	
Γιατί τους έβρισαν	16,8%	Για σισθηματικές σχέσεις	21,7%
Για σισθηματικές σχέσεις	14,9%	Για αθλητικά	17,6%
Λόγω παρεξηγήσεων	12,3%	Για προσωπικά ζητήματα	10,7%
Για αθλητικά	12,2%	Για διαφορά απόψεων	7,6%
Για μαγκιά	10,4%		
Για διαφορά απόψεων	9,7%		

Τα γενικά χαρακτηριστικά του θύματος			
1	Έχει μικρότερη σωματική δύναμη από τους συνομηλίκους του	4	Είναι αγχώδες, ανασφαλές, δυστυχισμένο, καταθλιπτικό, με χαμηλή αυτοεκτίμηση. Γι' αυτό γίνεται εύκολος στόχος
2	Είναι επιφυλακτικό, ευαίσθητο, ήσυχο, απομονωμένο, παθητικό, υποτακτικό και ντροπαλό	5	Δυσκολεύεται να υπερασπιστεί τον εαυτό του
3	Κλαίει εύκολα	6	Η σχολική του επίδοση μπορεί να είναι χαμηλή, μέτρια ή και υψηλή
Τα χαρακτηριστικά του δράστη			
1	Πειράζει, κοροϊδεύει, χτυπά κ.λπ. πιο αδύναμα ή ανυπεράσιστα παιδιά	5	Είναι οξέθυμος, ευερέθιστος και παρορμητικός
2	Είναι σωματικά δυνατότερος και αποτελεσματικός σε διάφορες δραστηριότητες που απαιτούν χρήση του σώματος (π.χ. αθλήματα)	6	Είναι αντιδραστικός, ανυπάκουος και επιθετικός, ακόμα και σε ενήλικες
3	Έχει ανάγκη κυριαρχίας και υποταγής των άλλων και επιβάλλεται με απειλές και επίδειξη δύναμης	7	Είναι σκληρός με τα θύματα και δεν δείχνει συμπόνια γι' αυτά
4	Δεν υπακούει σε κανόνες και υπερφανεύεται για την «ανωτερότητά» του	9	Εμπλέκεται από νωρίς και σε άλλες κοινωνικές δραστηριότητες
5	Είναι οξέθυμος, ευερέθιστος και παρορμητικός	11	Έχει μέτρια ή χαμηλή δημοτικότητα

σχολικοί κανόνες: θεωρητικές αναζητήσεις, *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 148/2007, σ. 168., 72 οπ. π., σ. 162., 73 οπ. π., σ. 164., 74 Βλ. L. Fischer, οπ. π., σ. 60.,

75 οπ. π., σ. 61., 76 οπ. π., σ. 62, 64 –βλ. και Antoine Jacob, *Το σχολείο μετατράπηκε σε πεδίο μάχης για την εξουσία (Γερμανία)*, *Τα Νέα - Le Monde* 15/6/06., 77 Βλ. L. Fischer, οπ. π., σ. 67., 78 οπ. π., σ. 87., 79 Πρβλ. οπ. π., σ. 138-139, 174, 209 επ., 268., 80 Πρβλ. L. Fischer, οπ. π., σ. 7 επ., 81 οπ. π., σ. 45-47, 50 –Για θεωρίες εκπαίδευσης βλ. Α. Κ. Μαυρογιώργου, οπ. π., σ. 158 επ., 82 Βλ. L. Fischer, οπ. π., σ. 51-53., 83 Βλ. P. Lindström, οπ. π., σ. 142., 84 οπ. π., σ. 145., 85 οπ. π., σ. 22, 23, 30., 86 Βλ. L. Fischer, οπ. π., σ. 266-267, 288., 87 οπ. π., σ. 265, 269., 88 Βλ. Γ. Πανούση, οπ. π., σ. 82 –L. Fischer, οπ. π., σ. 301., 89 Βλ. L. Fischer, οπ. π., σ. 273, 279., 90 οπ. π., σ. 290-291., 91 οπ. π., σ. 292., 92 οπ. π., σ. 294-295.

93 Πρβλ. Γ. Πανούση, *Για την ίδρυση υπηρεσίας «Κοινωνικής Διαμεσολάβησης στο Δήμο»*, Αστυν. Επιθ. Νοέμβριος 1999, σ. 684 επ.

94 Όπως συμβαίνει –τηρουμένων των αναλογιών– στο Πανεπιστήμιο (άρθρο 2 Ν. 1268/1982).

95 Βλ. Β. Αρτινοπούλου, *Η βία στο σχολείο*, *Παγκόσμιο συνέδριο*, *ΠοινΔικ* 6/2001, σ. 661., 96 Βλ. Γ. Πανούση, οπ. π., σ. 85.